

ПРИБЪРЗАНИ РАЗКОПКИ НА УНИКАЛНА ДОЛМЕННА МОГИЛА В САКАР ПЛАНИНА

Любомир Цонев, ст.н.с. II ст., д-р по физика,
Институт по физика на твърдото тяло при БАН;
Димитър Колев, ст.н.с. II ст., д-р по физика,
Институт по астрономия с Национална астрономическа
обсерватория „Рожен” при БАН
06.07.2011г.

I/ УВОД

Макар и съсредоточени в отделни, изолирани огнища, мегалитните паметници явно отразяват значителна миграция на идеи и хора, тъй като се намират в огромен географски пояс, който се разпростира така, че опасва цяла Евразия: Западна Европа, Балканския п-в, Кавказ, Йордания, Индия, Югоизточна Азия, Северен Китай, Южна Корея и Япония. Мегалитите в тесен смисъл са съоръжения, които хората най-често в бронзовата епоха (примерно между IV и I хилядолетие пр. Хр.) са създавали от *относително големи и малобройни монолитни елементи* – отцепени или грубо одялани скални блокове, наподобяващи по форма и пропорции колони или плочи. Две са основните разновидности на тези съоръжения: менхири и долмени. Те съществуват не само индивидуално, но и в групи. Групите може да нямат, но може и да имат своя вътрешна подредба. Освен това всяка от двете основни разновидности може да има свои усложнения и вариации, свое развитие.

Твърде често, макар и не задължително, мегалитните паметници са укрепени с изкуствено натрупана могила, която може да ги покрива изцяло (по-рядко), а може да ги покрива и частично (по-често); има и доста мегалитни обекти, които днес са лишени от могила, без да е ясно как са изглеждали в оригиналното си състояние. Могилите са изградени от по-малки каменни блокове, които не са специално обработвани. Такъв тип могили практически не се засягат от ерозията, понеже малкото количество почва в тях не изпълнява сцепителна функция.

Световната практика в областта на археологията е следната. Мегалитните обекти, заобиколени с могила, се разглеждат като единство от мегалитно съоръжение плюс могила. Могилите се разкопават, за да се издирят артефактите около мегалита, но не дотолкова, че да се разрушат изцяло. В цивилизованите страни с богати традиции в археологичната наука и практика се полагат усилия могилите да се запазват и консервират като обекти със самостоятелно значение и ценност наред с подмогилния архитектурен археологичен паметник. Такъв подход се прилага дори към могили, в които нищо не се открива. [1-3]

У нас има мегалитни паметници, които представляват част от значително мегалитно находище, което би трябвало да се нарича „балканско”, понеже менхири и долмени има не само на българска, но и на гръцка и на турска територия. Съсредоточени са в източната половина на полуострова. Менхири се наблюдават най-много в района на Плиска и на Лалапаша. Долмените са разположени в планинските масиви от т.н. Одринска яка: Странджа, Сакар и Източни Родопи. [4, 5] През вековете те са били доста разрушени от негрмотни жители, иманяри, военни край границите и т.н. В това няма нищо чудно. Неприятното е, че съвременните археолози също се отнасят доста немарливо към мегалитните обекти както по време, така и след разкопките. Изоставят обектите в неукрепено състояние, много силно уязвими от ерозията, която остава главният им враг (доколкото иманяри не посещават обекти, вече претърсени от археолозите).

Тук искаме, обаче, да наблегнем на друго. Археолозите у нас не ценят могилите сами по себе си (тук не става дума за селищни могили). Има доста примери за много груби разкопки, при които могилите практически се унищожават и евентуалните туристи, любознателни посетители, не могат да ги възприемат като своеобразна, но несъмнено важна част от общото културно

наследство, което древността ни е завещала. За да не бъдем голословни, ще споменем само няколко примера: могилата при с. Свирачи при Ивайловград, могилата върху кромлеха при с. Старо Железаре. Съвсем наскоро към тези тъжни примери се добави нов: долменната могила върху големия долмен в местността Мангъра по билото на Сакар планина, недалеч от Тополовград.

II/ ДОЛМЕННАТА МОГИЛА В М.МАНГЪРА, САКАР ПЛАНИНА

Могилата Мангъра (на някои по-стари карти: Кемик тепе) бе уникална – най-малкото на Балканите, доколкото бе: а) единствена почти напълно запазена могила върху долмен; б) двуслойна – отдолу има оригиналната каменна могила при създаването на самия долмен, а върху нея още в древността е бил натрупан вторичен насип от пръст, най-вероятно доста по-късно от създаването на долмена и на първичната каменна могила. Ситуацията бе крайно интересна от гледище на туристическото експониране на обекта, от гледище на много рекламирания в последните години т.н. културен туризъм.

Фиг.1: Могилата в м.Мангъра в оригинал. Сн. Д.Колев, 2008г.

По времето на последните големи експедиции в района на Сакар и Странджа през 70-те години на ХХв., чийто резултат е двутомникът „Мегалитите в Тракия”, Мангър тепе не е била известна като паметник, подлежащ на археологично проучване и затова не се споменава в публикацията. Според местните хора иманярската намеса в могилата била извършена в периода 1990-2000г. Макар и предизвикващи съжаление, иманярските изкопи са били факт от доста време, т.е. изпреварили са научните разкопки. Местни хора ни показаха могилата през 2004г. и веднага един от нас (Л.Ц.) публикува тревожно съобщение за печалното ѝ състояние. [6, 7]

Любопитното в случая е, че иманярската инвазия не е била успешна. Първият вертикален сондаж бил точно от върха на могилата надолу. Той, обаче, попаднал встрани от главната камера, като минал точно покрай едната странична стена и покривната плоча на главната камера. Иманярите не са посегнали да рушат главната камера, а просто са изоставили този изкоп. Ситуацията е показана на Фиг. 2 и 3.

Фиг.2: Северозападният иманярски пробив. Сн. Л.Цонев, 2004г.

Фиг.3: Северозападният иманярски пробив. Сн. Д.Колев, 2008г.

Вторият сондаж бил направен в южния склон на могилата и попаднал точно върху предкамерата и дромоса на долмена, както е показано на Фиг.4 и 5. Иманярите отстранили покриващата плоча, но били неприятно изненадани от факта, че главната камера била пълна с пръст и камъни – Фиг-6.

Фиг.4: Южният иманярски пробив, гледан отстрани. Капакът на предкамерата липсва. Дромосът няма капак. Сн. Л.Цонев, 2008г.

Фиг.5: Южният иманярски пробив, гледан отгоре. Сн. Л.Цонев, 2004г.

Фиг.6: Лицевата плоча на главната камера откъм предкамерата. Сн. Д.Колев, 2008г.

Предполагаме, че покриващата плоча още при изработката е съдържала в себе си скрита повърхнина на цепене, поради което се е счупила под тежестта на вторичния могилен насип. Така баластен материал от насипа (пръст и дребни камъни) е пропаднал в камерата, като е затрупал оригиналното ѝ съдържание. Тъй като проникването в такъв обект е рисковано и изисква повече време и някакви мерки за укрепване, иманярите се отказали от по-нататъшни опити.

Въпросът бе как да се постъпи от този момент нататък.

Ако в този момент археолози се бяха намесили по един цивилизован начин, с грижа за иначе широко пропагандирания културен туризъм, нещата можеха да вземат благоприятен обрат. *По един парадоксален начин* иманярските изкопи биха могли да се използват като част от самия културен туризъм, а именно за едно твърде интересно и вълнуващо експониране на паметник.

Имаме няколко съображения в подкрепа на това твърдение:

а/ Иманярските изкопи бяха сравнително малки спрямо могилата като цяло и спрямо долмена под нея.

б/ Иманярските изкопи практически не бяха разрушили долмена, ако не се смята премахнатият капак на предверието.

в/ Иманярските пробиви сами по себе си ярко демонстрираха вредата от иманярството по принцип – като рушене на археологичен обект.

г/ Иманярските изкопи позволяваха на евентуалния посетител-турист да добие представа за конструкцията на долмена, който в противен случай би бил останал съвършено скрит под могилата, позволяваха да се види сложният градеж на главната камера – високи странични стени, съставени от по две плочи една над друга; виждаше се и покривната плоча на главната камера.

д/ Иманярските изкопи позволяваха на зрителя да разгледа и самата могила в напречно сечение, сам да се убеди, че тя е трупана на два пъти – отдолу като каменен насип, а после отгоре като пръстен насип.

В късната есен на 2010г. разкопки проведе екипът на археолозите Д.Агре и Д.Дичев. Резултатите бяха публикувани в началото на 2011г. [8]

III/ ДОЛМЕННАТА МОГИЛА В М.МАНГЪРА СЛЕД РАЗКОПКИТЕ

Накратко бихме окачествили намесата на археолозите в случая като преувеличена, прибързана и без особено оригинални находки, които да я оправдаят. Ще развием тази оценка малко по-подробно.

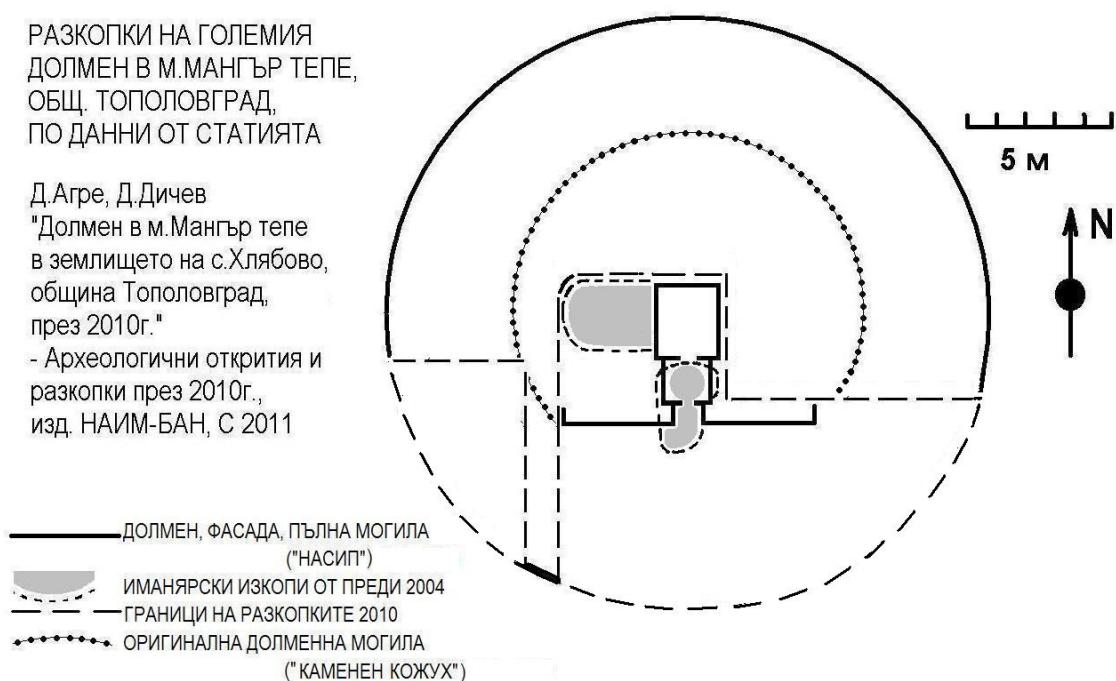

Обр. 1. Долменът в м. Мангър тепе в землището на с. Хълбово, община Тополовград.

Фиг.7: Снимка от отчета за археологичните разкопки.

РАЗКОПКИ НА ГОЛЕМИЯ
ДОЛМЕН В М. МАНГЪР ТЕПЕ,
ОБЩ. ТОПОЛОВГРАД,
ПО ДАННИ ОТ СТАТИЯТА

Д. Агре, Д. Дичев
"Долмен в м. Мангър тепе
в землището на с. Хлябово,
община Тополовград,
през 2010г."
- Археологични открития и
разкопки през 2010г.,
изд. НАИМ-БАН, С 2011

Фиг.8: Схема за разкопките според данни от археологичния отчет. Л.Цонев, 2011г.

(1)

Разкопките са обхванали по-големи обеми от могилата, отколкото е било нужно в случая - *практически половината от могилата е премахната*, както личи от снимката и чертежа. Артефакти са били намерени в камерите, дромоса и близкото предфасадно пространство – което си е типично при всички долмени у нас. Не е било нужно да се унищожава почти половината могила за търсене на повече материали.

(2)

Като изключим разкопките в предфасадното пространство, където артефактите обикновено са най-многобройни, археолозите са премахнали още и голям участък от могилата над капака на главната камера. Този ход не е бил насочен към търсене на някакви останки над капака - там никога не е било място, където древните да оставят някакви артефакти. Причината за този ход е била във факта, който вече споменахме по-горе: покривната плоча е била счупена много отдавна, вероятно скоро след натрупването на допълнителния, вторичния насип и оттам в камерата бяха попаднали пръст и камъни. В тази ситуация е било нужно да се отдели за разкопките малко повече време - в камерата можеше да се проникне внимателно и през лицевия отвор, като се укрепи внимателно пукнатината в покриващата плоча, за да не се свличат допълнително пръст и камъни.

(3)

Прави впечатление, че при всичките усилия и надежди на археоложкия екип, които си личат красноречиво от големия размер на разкопките, находките не носят особено оригинална нова информация – долменът се датира в периода VII-началото на VI в. пр.Хр., т.е. попада в типичния за балканското долменно находище интервал. Ако долменът не бе оголен от вторичния насип толкова мащабно, би останала надеждата да се приложи допълнително един онтосително нов физичен метод за датиране, известен като „Фотолуминесцентно датиране” (Optically Stimulated Luminescence Dating, OSL dating), предложен от Мартин Ейткин (Martin Aitken) във Великобритания около 1970г. Той би позволил да се определи по един независим начин кога е създаден не само долменът, но и вторичният пръстен насип върху оригиналната му каменна могила. [5]

(4)

Не можем да подминем още един тревожен факт. Разкопките в Мангъра изоставят целия обект (долмена + двуслойната могила над него) в незащитно състояние, силно податлив към рушащото влияние на ерозията:

А - отвесните срезове, които ограничават разкопания участък от оригиналната пръстена могила, са съвсем неустойчиви към свличане;

Б - изсечени са дърветата в широк пояс около границата на изкопа, а техните коренища досега не са повредили могилата, а са я защищавали срещу ерозията);

В – разкопките са извършени до дъно, до оригиналния терен или скала. Така плочите на долмена и неговата фасада се опират съвсем плитко в почвата, лесно ще се наклонят и скоро ще паднат – подобно на кромлеха при с.Старо Железаре. Очевидно археолозите осъзнават тази опасност и са предприели следната „укрепваща” мярка: двете насрещни плочи на дромоса са подпрени една спрямо друга с дъбова цепеница, както същият екип е постъпил вече при разкопките на други долмени (напр. при с.Заберново и с.Евренозово в Странджа).

IV/ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като добавим към тази нерадостна картина ситуацията с могилите при други мегалитни паметници (двойния долмен при с.Оряхово в Южен.Сакар; кромлеха при с.Старо Железаре, Пловдивско; крайпътния долмен до с. Евренозово в Странджа и т.н.) се забелязва без особено усилие твърде тревожна тенденция за пренебрегване на могилите, свързани с мегалитни паметници у нас. Би било добре да почерпим от опита на западноевропейската археология и да се отнасяме занапред по-грижливо към тях. Иначе напразно ще говорим за културен туризъм и съвсем неоснователно ще завиждаме на гръцката и турската туристическа индустрия.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: .

1. M.Balfour “Megalithic Mysteries”, Parkgate Books, London 1997, 2-nd edition.
2. J-P.Mohen “Megaliths. Stones of Memory”, Herry N. Abrams, Inc. Publishers, New York 1999.
3. J.Cope “The Megalithic European”, Harper Collins Publishers, London 2004
4. „Мегалитите в Тракия”, изд. Наука и изкуство, част I, София 1976, част II, София 1982 – там има и обширна библиография.
5. Л.Цонев „Мегалитите в България”, изд. Фараго, София 2010.
6. Л.Цонев: „Как изтървахме световен археологически уникат” - в-к Дневник, 03.11.2004г.
7. Л.Цонев: „Унищожен е още един уникален паметник” - в-к Знание, 10-16.11.2004г.
8. Д.Агре, Д.Дичев: „Долмен в м.Мангър тепе в землището на с. Хлябово, община Тополовград, през 2010г. ” - - Археологически открития и разкопки през 2010г., изд. на НАИМ-БАН, С 2011.